

KONFESNÍ PROMĚNY V NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI JAKO NOSNÉ TÉMA. ZPRÁVA O KONFERENCI „VĚK KONVERZÍ. KONVERZE A KONFESE V (DLOUHÉM) RANÉM NOVOVĚKU“

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Opatření spojená s koronavirem znatelně zasáhla i do vědeckého života. Příkladem může být i konference „Věk konverzí“, pořádaná Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci, která se uskutečnila s ročním odkladem formou on-line konference ve dnech 20. a 21. května 2021.

První den zahájil Robert Novotný příspěvkem „Konverze před věkem konverzí“, v němž se zaměřil na české prostředí v 15. a na počátku 16. století. V úvodu upozornil na rozdílnou definici mezi konverzí v 16. století a dříve, kdy zatímco reformační změny konfese s sebou nesly dalekosáhlé důsledky, mezi husitstvím a katolictvím stále zůstávaly shodné hodnotové zásady. Změny konfese v době husitské pak také nezřídka byly politickou deklarací, než konverzí v pravém slova smyslu. Důležitým poznatkem je též absence pramenné základny diplomatické a administrativní povahy. Dochované prameny jsou téměř všechny povahy narativní, které pocházejí zejména z prostředí církevních řádů a jejich smysl byl tedy propagandistický. Bezprostřednější svědectví existuje až k roku 1509 ke konverzi Jana Míčana z Klinštejna. Krátce představil též rituály spojené s konverzí, kdy zatímco u utrakvistů stačilo samotné přijetí svátosti Večeře Páně podobojí, v katolickém prostředí byly tradiční přestupové rituály. Zřejmý zlom v této prostupnosti nachází u Jednoty bratrské, která neuznávala předchozí křty. Stranou nezůstaly ani nejrůznější důvody ke konverzím, mezi nimiž vedle samotného náboženského přesvědčení byly kupříkladu důvody zeměpanské (např. Jindřich st. z Minsterberka přestupem vyřešil dlouhodobý interdict nad Kladskem), či přechodové rituály a rodová memorabilita (konverze Jana z Janovic, posledního člena rodu, krátce před smrtí roku 1502 ke katolicismu, aby mohl být pohřben v rodové hrobce u dominikánů). V závěru pak odmítl názor, že se víra postupně stala soukromou záležitostí šlechticů. Její veřejná prezentace byla naopak velmi důležitá a ve spojení s konverzí často i finančně náročná.

Monika Tihányiová představila na příkladu šlechtického rodu Bubekovců z Plešivce téma konverze uherské šlechty v 16. století. V úvodu krátce shrnula počátky reformace v Horních Uhrách i význam Bubekovců, kteří v letech 1243–1568 vlastnili rozsáhlé pozemky v Gemeru. Následně se zaměřila na osobnost Imricha Bubeka. Pod ochranou tohoto velmože působil první uherský reformátor Mátyás Dévai po svém návratu z Wittenbergu v roce 1531. Z náboženských důvodů byl také spolu s Dévaielem roku 1534 uvězněn. Nakonec však opět získal přízeň krále Ferdinanda I. Habsburského, jenž mu v roce 1541 postoupil hrad Csorbákő. Ještě pohnutější osud pak prezentovala u Imrichova bratra Františka Bubeka. Ten již od druhé poloviny 20. let 16. století obsazoval různé církevní majetky a také kradl zvony, které používal k výrobě děl. V roce 1540 nechal shodit z věže hradu Krásná Hôrka anabaptistu Andreje Fischera. O dva roky později se pak zúčastnil setkání šlechticů, kteří byli zastánci reformace. Příspěvek autorka uzavřela konstatováním, že vliv Bubeků se projevil na úspěšném šíření reformace v Gemeru.

Zpět do českého prostředí se vrátil Jan Červenka, jenž se věnoval konverzi Jiřího Sovky a její reflexi v dobové literatuře. Nejprve krátce shrnul Sovkovy životní osudy, neboť se jednalo o společensky aktivní a výraznou osobnost. S ohledem na konverzi od utrakvismu ke katolicismu zdůraznil zejména funkci opata kláštera Na Slovanech, jímž byl jmenován v roce 1507 na přímlovu Vladislava Jagellonského, či funkci děkana na pražské univerzitě. Následně se Červenka věnoval konkrétním literárním pramenům, které tuto konverzi zpracovávaly. První byl kritický popis Bartoše Písaře v kronice, kde Sovku zařadil mezi další odpadlíky – Hilaria Litoměřického, Václava Křižanovského či Havla Caheru. Naopak jako pozitivní příklad tento přestup popisuje Václav Hájek z Libočan. Vznikla také satirická veršovaná píseň proti Sovkovi, jež se však neujala. Posledním prezentovaným pramenem bylo Boloňské Hádání Václava Píseckého. Tento text vznikl jako přímá reakce na dopis Michala ze Stráže a představuje osobní pohled na konverzi.

Josef Hrdlička představil téma konverze v rodinném okruhu Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. Pramennou základnou mu byla dochovaná rodová korespondence, kterou Slavata vedl se svým bratrem Michalem (st.) a s bratranci Janem Albrechtem a Kryštofem Štastným. Hrdlička na ní prezentoval Slavatovu dlouhodobou strategii, v níž byly používány argumenty věroučné, ale i ekonomické. U bratrské víry poukazyval na to, že má v jejich rodě oproti starobylému katolictví krátkou a nestálou tradici. Není přitom zřejmé, jestli utrakvismus rodových předků zamlčoval záměrně, nebo českou reformaci považoval za součást katolické tradice. Zatímco u svého bratra byl úspěšný, oba bratranci zůstali v exilu.

Daniel Soukup se zaměřil na problematiku formace židovských konvertitů v českých zemích v první polovině 18. století. Po obecnějším úvodu do tématu se zaměřil na literární památky a jejich výpovědní hodnotu. Hlavní pozornost věnoval osobnosti jezuitu Francisca Haselbauera, jenž se misijně zaměřoval na

pražskou židovskou komunitu. Význam jeho činnosti Soukup dokumentoval jak prostřednictvím Haselbauerových tištěných děl, jež byly určeny ke katechezi židovských konvertitů, tak i korespondencí, v níž se Haselbauer zabýval i svými vydavatelskými plány. Z ní vysvítá, že vydání knih také sám financoval. Stranou pozornosti nezůstala ani jazyková a typografická stránka a z tohoto pohledu vynikla Haselbauerova dobrá obeznámenost s pražským židovským prostředím. Použité typy hebrejského písma byly nejčastěji užívány pro literaturu v jidiš. Neméně zajímavé zjištění se týkalo i skutečnosti, že znalost hebrejštiny nebyla mezi pražskými Židy patrně nijak vysoká, a proto jezuitský misionář pro jemnější teologické nuance používal němčinu, aby jim čtenář mohl porozumět.

Téma kacířů v českých postilách konce 17. a prvních tří čtvrtin 18. století bylo předmětem příspěvku Miloše Sládka. Prezentoval výsledky analýzy šestnácti bohemikálních postil, které obsahují 53 či třikrát 53 kázání na neděle. Avšak téma jinověrců se v nich objevuje velmi vzácně. Sládek pro toto zjištění předložil několik argumentů: 1. Snaha nevracet se k nekatolické minulosti Čech. 2. Kázání neposkytovalo dostatečný prostor pro teologické vyvrácení odlišné nauky. 3. Politické důvody, neboť adresáty homilií byli primárně katolíci. Dále se krátce zastavil u konkrétních nedělí, kdy se s ohledem na perikopy téma odlišných konfesí vyskytovalo, a prezentoval několik příkladů a literárních/kazatelských prostředků, jež autoři postil použili.

Jan Kilián se věnoval konverzi obyvatel krušnohorských měst (resp. východního Krušnohoří) v období 20. až 50. let 17. století. Upozornil na limity plného uplatnění mandátu o vypovězení nekatolíků z královských měst, které nebylo možné kvůli nutnosti udržovat výnosy z těžby stříbra. Vypovězení byli nekatolíčtí duchovní, ale vzhledem k blízkosti saských hranic neměli místní obyvatelé příliš problém se zajištěním duchovní péče. Vedle toho se snahy o efektivní rekatolizaci v těchto příhraničních oblastech potýkaly i s dalšími vlivy. Vedle odlehlosti periferního příhraničí a průtahů vojsk akcentoval také vysoké množství stávajících či bývalých nekatolíků a chybějící katolickou duchovní správu. Misijní činnost spočívala ponejvíce na členech náboženských řádů a nebylo výjimkou, že v některých lokalitách nebyl katolický farář i několik let. Časté byly také případy, kdy konvertité vnitřně zachovávali původní víru, ať již vědomě či nevědomě (např. síla celoživotního zvyku). Svou roli hrála také tradice multikonfesního soužití. Díky tomu ještě v letech 1641 až 1650 působil v Mikulově luterský písař a školmistr, nebo v roce 1640 přišel na panství Anny Marie Bleibenové saský luterán, který zde zastával postupně úřad důchodního písaře a později hejtmana panství.

Prostředí francouzských hugenotů a problematiku jejich konverze k protestantské víře předků v 18. století představila Eva Hajdinová Kalivodová. Zaměřila se na oblast Horního Languedocu, zejména na města Castres a Lavaur, ve spojení s tajnou obnovou kalvínské církve po odvolání ediktu nantského. Apostaze byly obvykle tře-

ba na smrtelném loži. Od 20. let 18. století pak docházelo též k častějším případům odebírání dětí z reformovaných rodin a k jejich umisťování do katolických institucí, nejčastěji do écoles charitables. Hajdinová Kalivodová uvedla též několik případů nátlaku, kdy bylo umírajícím dětem znemožněno setkat se s rodiči.

První konferenční den uzavřela pohledem na „odpadlíky“ od otcovské víry v zápiscích Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic Radmila Prchal Pavlíčková. Tyto zápisky vznikaly patrně od 20. let 17. století a zatímco ve 20. letech se jejich soubor zaměřoval na konfesní proměnu Čech, zejména západních, a evidoval konverze ke katolictví ve všech společenských vrstvách od šlechty po poddané, po roce 1630 se věnoval již téměř výhradně informacím z průběhu třicetileté války. Prchal Pavlíčková z charakteru zápisků dovozuje, že Harant dostával velmi dobré informace. Ačkoliv s většinou rodiny odešel do exilu, část jeho dětí zde zůstala a jeho nejstarší syn se ujal správy rodových statků. Událost, kdy v roce 1625 došlo k vyvrácení stromů v Klatovech, symbolicky vykládal jako nevytrvání ve víře. Věnoval se též otázce duše konvertitů a na poměrně velké ploše reflektoval tři vidění z let 1625 a 1629 (z tohoto roku byla dvě vidění).

Sérii příspěvků druhého dne zahájila Marie Škarpová s příspěvkem „Novodobé konverze staré literatury?“ Zaměřila se v něm na otázky proměny textového kánonu, zejména na změnu jeho čtení konfesně žádoucím způsobem. Týkalo se to jak Bible, tak i třeba duchovních písní. Oblíbená píseň P. Chanovského z Dlouhé Vsi, která se nachází už ve Šteyerově kancionálu, byla evangelické provenience. Sám Šteyer na tuto různorodost reagoval v předmluvě, kde upozornil, že mají-li texty více významů, uznává pouze jejich katolické čtení. Na neznalost původu některých písní upozorňuje i uherský evangelík Daniel Krman v předmluvě k vydání Kleychova kancionálu. Zajímavým poznatkem byla také problematika konfesivně selektivního čtení hymnografické tradice, které se týkalo i pobělohorské tradice katolické i exulantské. To Škarpová doložila na příkladu Kleychova výčtu českých kancionálů.

Ondřej Jakubec se zaměřil na sakrální architekturu a její konverzi v českých zemích raného novověku. Vycházel přitom z teze, že kostel byl v té době primárně sociálním prostorem a také symbolem instituce. Proto také v době reformáčního rozdělení byl místem konfliktu a konfesní identifikace. Povahu a správné využití sakrálního prostoru pomáhala definovat také literatura. Následně se věnoval několika příkladům konkrétní proměny. Prvním byl zámecký kostel ve Wittenbergu, který prošel proměnou z chrámu katolického po pietní protestantský. Někdejší bratrská modlitebna v Mladé Boleslavi se změnila v katolický kostel a nakonec ve výstavní a koncertní síň. Dále se zaměřil na rozdíly mezi katolickým a luterským kostelem, které se lišily primárně v ceremoniálních projevech, tedy v liturgii, slovních projevech, písňovém repertoáru, výzdobě, ale i ve vůni. V té souvislosti připomněl, že i podle jezuitů docházelo ke konverzi kostela nejen obnovou výzdoby,

ale i obnovou příslušných obřadů. V závěru zmiňuje také konfesní proměnu pražského Týnského chrámu a sakralizaci veřejného prostoru Staroměstského náměstí stavbou Mariánského sloupu.

Příspěvek Daniely Rywikové se zabýval freskovou výzdobou v kostele sv. Václava v Moravské Ostravě, která vznikla patrně během rozsáhlé přestavby na nové trojlodí, k níž došlo v letech 1539–1555. Pozornost věnovala konkrétně rozsáhlé výmalbě vlevo od oltáře, která byla dřív označována jako Zákon a Milost. Analýzou jednotlivých symbolů však upozornila na řadu odchylek od standardní cranachovské předlohy i na symboliku, která byla typická spíše pro utrakvistické prostředí (např. padající manna a vyvěrající voda). Oproti svému dřívějšímu názoru ji nyní interpretovala tak, že mohlo jít o postup katolických autorit s cílem ovládnout veřejný prostor utrakvisticky orientovaného města. Případně mohlo být cílem upravit liturgickou praxi a vizuální kontext tak, aby se v konfesně složitě realitě předešlo konfliktu.

Téma rodiny Medicejských jako podporovatelů konvertitů nastínil Jan Pavlíček. Na pozadí příběhu o setkání kardinála Ottavia Rinnuciniho s hannoverským konvertitou prezentoval aktivity vévody Cosima III. Medicejského. Toskánsko bylo v té době poměrně svobodomyšlné, Židé zde měli dobré postavení a dokonce zde působil anglikánský kněz, zároveň však byl Cosimo III. znám jako podporovatel konvertitů ke katolické víře. Ve Florencii dokonce pod jeho patronátem vznikl speciální ústav, který své služby nabízel právě lidem odlišných konfesí, tedy Židům, muslimům či protestantům. Zajímavá byla informace, že 90% konvertitů z tohoto ústavu nepocházelo přímo z Florencie, ale z jiných částí Toskánska či ze zahraničí.

Konverzi českých zemí v anglické cestopisné literatuře představila Hana Ferencová. V úvodu se krátce věnovala osobnosti Richarda Pococka, vzdělance, cestovatele a později též irského biskupa. Pocock během své druhé cesty přijel také do Čech, kde navštívil Prahu, Karlovy Vary a Cheb. Z této druhé cesty, která vedla až na Blízký východ, napsal velmi oblíbený cestopis. Jak Ferencová podotkla, autor věnoval českému prostředí poměrně značný prostor. Kromě popisu staveb a pamětihodností se zabýval také kontextem a historií. Bělohorská bitva, kterou se rovněž podrobněji zabýval, a dvůr Fridricha Falckého představovaly průsečík anglických a českých dějin. Pro utrakvisty používal označení husité, což bylo pro anglické cestopisy obvyklé až do 30. let 18. století. Směrem k tehdejšímu katolickému prostředí byl kritický k jezuitům a reflektoval též velmi rozvinutý kult Panny Marie a světců i okázalou sakrální výzdobu.

Iveta Coufalová představila pozoruhodný žánr fiktivních rozhovorů *Moralische Wochenschrift*, které psal David F. Dassmann a vycházely od roku 1718. Zaměřila se především na fiktivní rozhovor saské kurfiřtky Kristiany Eberhardiny a královny Luisy Dánské. Kristiana Eberhardina byla v Sasku velmi oblíbená a byla považována za oporu luterství, protože na rozdíl od svého manžela Augusta

Silného a později i syna a následníka trůnu nekonvertovala ke katolicismu. Rozhovor rozvíjející i tento vnitřní konfesní rozpor obsahuje řadu pozoruhodných detailů k náboženské praxi a výchově dětí z panovnických rodin.

Jiří Mikulec se zaměřil na problematiku falešných zpovědních cedulek v pobělohorských Čechách. Na příkladu dvou kauz prezentoval nejen osudy dvou duchovních, ale také jejich klientů, kteří jinak zůstávají stranou pozornosti. Exemplární potrestání pražského faráře u kostela sv. Vojtěcha na Novém Městě pražském Vavřince Hanžburského z Kopečka popravou přičítá zejména společenské nebezpečnosti jeho jednání, neboť Hanžburský falešné zpovědní cedulky poskytoval příslušníkům šlechtických a měšťanských vrstev a navíc se takto sám významně obohatil. Všichni žalovaní držitelé těchto cedulek byli osvobozeni. Napak případ Havla Zemánka, jenž byl z vystavování falešných zpovědních cedulek obviněn v roce 1630, byl příkladem mírného postupu, kdy se po několika letech dokonce mohl vrátit zpět do pastorační služby jako farář. Zásadní rozdíly oproti Hanžburského kauze Mikulec spatřoval v několika aspektech. Vedle toho, že šlo o lokální záležitost, poskytoval Zemánek zpovědní cedulky lidem ze sociálně nižších vrstev a neměl z nich ani výrazný ekonomický zisk. V závěru zmínil také případy přímo zfalšovaných zpovědních cedulek z 50. let 17. století a ojedinělý výskyt falešné zpovědní cedulky zjištěný v roce 1685.

Josef Kadeřábek se zabýval problematikou přechodových náboženských rituálů v případech vynucených konverzí obyvatel měst ve 20. a 30. letech 17. století. V úvodu se zabýval některými prostředky rekatolizace, např. násilnou izolací ve vězení, a následným vykonáním zpovědi a přijetím svátosti, což bylo považováno za přihlášení se k nové víře. Vyjádřil však pochybnosti, jak dostatečné povědomí dotyčné osoby měly o tom, co změna konfese znamená, a jak byly po nucené konverzi nazírány starými katolíky i ostatními konvertity. V té souvislosti upozornil i na konfesní nejednoznačnost některých prvků, což mohlo znamenat, že daná osoba sama nemusela přesně vědět, jestli je ještě nekatolíkem, nebo již katolíkem. Tyto jevy také porovnal s teorií tzv. broken rituals, která umožňuje charakterizovat i průběh rekatolizace u nás.

Téma konverze a konvertitů v uherských sirotčincích v 18. století představila Ingrid Kušniráková. Sledovala vývoj a proměnu sirotčince založeného původně podle hallského vzoru, kam mohli být umístěni sirotci, kteří ztratili alespoň otce. Původně se jednalo zejména o děti protestanských či židovských rodičů či konvertitů, které zde měly získat zaopatření, vzdělání a také katolickou výchovu. Těmto svěřencům nebyl umožňován kontakt s rodiči. Vzrůstající kvalita poskytovaného vzdělání však byla později atraktivní i pro vyšší společenské vrstvy a s rostoucím zájmem nižší šlechty ustupoval do pozadí rekatolizační akcent sirotčince. Tento trend umocnilo vydání tolerančního patentu císařem Josefem II.

Príspevek Roberta R. Novotného byl věnován rekatolizaci na Turnovsku v druhé polovině 17. století. Na základě studia pramenů nastínil velmi problematický průběh rekatolizace, která v Turnově probíhala v letech 1630, 1637 a 1644. Poměrně neúspěšné výsledky doložil srovnáním seznamů členů zdejšího literátského bratrstva z let 1644 a 1662 se Soupisem poddaných podle víry (1651), z čehož vychází, že členové bratrstva katolického vyznání tvořili pouze 58, resp. necelých 40%. Podle Soupisu poddaných také řada obyvatel ani nepřipouštěla možnost konverze. Identifikoval též několik nábožensky smíšených párů. V roce 1659 muselo několik měšťanů složit úřady kvůli odchodu nekatolických manželek do Žitavy a mělo být též vypovězeno. Celkový průběh rekatolizace od 50. let 17. století byl však relativně poklidný, což Novotný přisoudil působení františkánů, kteří byli do Turnova uvedeni v roce 1651.

Marie Ryantová se zaměřila na konverzi členů řeholních řádů. V úvodu na příkladu dominikánů poukázala na pokles členů v 16. století, na rušení některých konventů a také na rostoucí trend mezinárodního složení komunit. Tím se sice řešil nedostatek kléru, takoví řeholníci však kvůli neznalosti češtiny nemohli zastávat různé funkce. Následně se věnovala konkrétním příkladům. Nejprve se zastavila u dominikána Jiřího Holíka, jehož osudům se věnovala již ve své knize. Další příklady byly spojeny s tzv. revokačními kázáními, která konvertité pronášeli na slavnostní bohoslužbě. Z někdejších řeholníků spojených s českým prostředím, kteří tato revokační kázání prezentovali, Ryantová krátce představila augustiniána Gotfrieda Rabeho (1601) a františkány Raimunda Rzimskyho (1631) a Walthera Busche (1649).

Pozoruhodné téma křtů muslimů v pražské arcidiecézi v době velké turecké války (1683–1699) bylo obsahem příspěvku Leoše Zichy. Po krátkém obecném úvodu do tématu a jeho reflexe v mezinárodní odborné literatuře popsal také formální průběh konverze. Uvedl, že se většinou jednalo o zajatce, kteří i po křtu nadále někomu patřili. Největší počet konverzí muslimů ke křesťanství zjistil k letům 1687 až 1691. Z téměř 300 osob byly většina ženy a děti. Vyjádřil též pochyby o svobodné vůli ve věci přijetí křtu, zejména zpočátku, v pozdějších letech se pak křest stal prostředkem k legalizaci pobytu na českém území. Na základě Karlovického míru z roku 1699 krajské úřady sestavovaly seznamy pokřtěných a nepokřtěných muslimů, přičemž nepokřtění měli být tázáni, zda se chtějí vrátit do Osmanské říše.

Obsáhlý program konference uzavřela Anna Pečinková, která se zaměřila na přestup města Jihlavy k augsburské konfesi v roce 1562. Událost, při níž mělo k přestupu dojít, je popsána pouze v kronice městského písaře Martina Leupolda z Löwenthalu, která vznikla až s odstupem času na počátku 17. století. Kronikář podle svých slov vycházel ze zápisů svého otce, jenž se měl události zúčastnit. Na jednání však poukazují též další indicie. Leupoldův popis Pečinková zasadila do kontextu dalších konfesních dějin regionu, který v té době silně inklinoval k luter-

ství. V následné diskusi však Robert Novotný upozornil na nezbytnost opatrného přístupu k hodnocení relevance informací z Leupoldovy kroniky, protože jiná v ní popsaná událost je zachycena také v městských administrativních pramenech, kde vyznívá podstatně jinak. Pramen je tedy nutné číst jako subjektivní výklad se zřejmým záměrem pisatele směrem ke čtenáři, nikoliv jako objektivní text.

Dvoudenní konference představila téma novověkých konverzí z mnoha různých úhlů pohledu a je jednoznačné, že se jedná o nosné a badatelsky atraktivní téma. To ostatně potvrzují i podnětné diskuse, které následovaly po řadě příspěvků i přes jistou bariéru on-line události. Tento formát však zase na druhou stranu umožnil účast i těm, pro které by nebylo možné se konference zúčastnit přímo v Olomouci.

LITERATURA

